

Purim rejtett titkai

Purim a részletesen szabályozott zsidó ünnepek sorából kilóg, nincsenek szigorú megkötések, precíz szabályok, amelyek érvényesek az ünnep napján. Látszólag az üzenet is egyszerű, örömmünnepről lévén szó, könnyen megünnepelhető és betartható. Mégis, ha a felszín mögé pillantunk, egy nagyon összetett kép, mély mondanivaló tárul a szemünk elé. A zsidó ünnepek közül az egyik legbonyolultabb, legmélyebb mondanivalót hordozó nap.

Purim egy poszttórai ünnep (nem posztbiblikus, hiszen a történetet elbeszélő Megilát Eszter a Tánách könyveinek egyike), a Tórában értelemszerűen nem szereplő történelmi eseményt mesél el: az akkori világ legnagyobb zsidó közössége, a perzsa uralom alatt élő zsidóság teljes kiirtására szőtt tervet Hámán, Áhásvéros főtanácsadója. Az isteni beavatkozásnak hála, a gondosan előkészített terv dugába dőlt, a teljes közösség menekült.

Az időszámítás előtti 586-ban Nabukádnecár lerombolta a Salamon által építtetett Szentélyt és elhurcolta a zsidókat Babilóniába. A király hatalmas ünnepséget rendezett, mert elszámolta magát: úgy kalkulált, hogy az Örök-kévaló által a diaszpóra tartamával kapcsolatban ígért idő lejárt, tehát Isten elfeledkezett a népről, akik így örök száműzetésben a birodalmában maradnak.

Minden történelmi hasonlat sántít, nem lehet egymásra illeszteni különböző korok történéseit és nem lehet azokat egy az egyben megfeleltetni egymásnak, de ha a perzsa birodalomban történeteket a mai példával kellene illusztrálni, leginkább az a hasonlat lenne helytálló, mintha az amerikai kontinens zsidóságát fenyegetné közvetlen veszély. Az USA ad otthont a világ legnagyobb zsidó közösségének, Kanada és Argentína szintén hatalmas és virágzó zsidósággal büszkélkedhetnek: a purimi események mai megfelelője talán az lenne, mintha a teljes amerikai földrész zsidóságának elpusztítására sorsolnának ki egy napot. Nemcsak egy ország felett uralkodott Áhásvéros: „127 tartomány” felett uralkodott, de valójában nem tartományokról, nem egy államon belüli közigazgatási egységekről van szó: ennyi entitás, ennyi önálló állam – ahogy a szöveg fogalmaz: „Indiától Etiópiáig” – tartozott a hatalma alá. Ha időben akarjuk az eseményeket elhelyezni, kb. i. e. 4. század környékére kell visszamenni.

Purim az egyetlen ünnep, aminek a neve nem héber: a purim (egyes számban pur) perzsa eredetű szó, sorsvetést jelent, mivel kisorsolták a napot, mikor lesz a legalkalmasabb a zsidók életére

törni. A névvel kapcsolatos másik érdekesség, hogy a veszélyre reflektál az ünnep elnevezése: nem a megmenekülésről neveztek el az ünnepet, hanem a sorsvetésről, aminek a zsidók megölése volt a célja. Az ünne indokoltak, ha nem az ellenség által választott időpontra, a zsidók elpusztítására kijelölt időre utalna az ünnep neve, hanem az abból való megmenekülésre.

A Tánách 24 könyve közül ez az egyetlen, amelyben egyszer sem szerepel leírva Isten neve. Ez a tény arra utal, hogy Isten sokszor nem fedi fel magát, nem jelenik meg közvetlenül, az életünkben sokszor nem érzékelhető a jelenléte, és Eszter neve is egybecseng ezzel (lehásztir: elrejtteni, asztir: el fogom rejtteni). A Tánách minden könyvében sokszor szerepel Isten valamelyik neve, legtöbbször több, különböző néven kerül említésre: ebben a

könyvben egyik nevét sem látjuk egyetlen alkalommal sem.

A purimi sztori minden valószínűség szerint egy utólag szerkesztett narratíva: nem a valós történelmi eseményeket meséli el, és a forrás nem az események idején keletkezett: Eszter tekerésének keletkezése jóval későbbi, mint a benne elbeszélte események ideje. Az utólagos kitalációt erősíti az a tény, hogy a benne szereplő eseményeket nem találjuk meg egyetlen korabeli, más nyelvű, máshol keletkezett textusban. A fél világ zsidóságának megölése egy olyan, égbekiáltó esemény

Fotó: Tóth-Ábri Péter

lett volna, amit kizárt, hogy nem jegyeztek volna fel a korabeli krónikások. Ennek ellenére nincs fennmaradt másik dokumentum, ami akár csak megemlítette volna a pontosan megtervezett, részletekbe menően kitervelt, a teljes közigazgatási apparátus mozgósítását igénylő, de végül az utolsó pillanatban megghiúsult eseményt.

Örök érvényű mondanivalót helyezett egy adott történelmi kontextusba a textus: mit jelent a hagyományhoz való ragaszkodás? Hogyan tehető élhetővé és átadhatóvá a következő nemzedéknek a kapott tradíció? Ki a jó zsidó? Értelmezhető-e egyáltalán ez a kérdés? Mit jelent zsidónak lenni más vallású többségi társadalomban? A Megilát Eszter az identitás kérdéseit feszegeti.

A kultúrák egymásra hatása, egymást alakító, egymáson kitörölhetetlen nyomot hagyó kölcsönhatása nem a modern kor terméke. Az interkulturalitás, a multikulturalizmus nem modern jelenség, létezett az ókortól kezdődően. Még az az állítás sem igaz, hogy létezett ugyan kulturális kölcsönhatás egymás mellett élő népek között, de a zsidóság ebből a hagyománytiszteltet vagy hagyomány-

őrzés miatt szándékosan kimaradt. A zsidóság is folyamatosan kapta a más népektől, a mellette élő kultúráktól a hatásokat, és ezektől – hiába olvasni néha ennek az ellenkezőjét – nem maradt független. A zsidóság sem volt elszigetelve a környező hatásoktól. Az ókori (talmudi időkből származó) zsidó jogalkalmazás magán viseli azon jogintézmények nyomait, amelyek a görög-római (újabb kölcsönhatás!) jogrendszerből vettek át. Murabba'at környékén, Betlehemtől keletre találtak éppen a Megilát Eszter feltelezett keletkezésének időszakából származó olyan ketubát (házasságlevelet), amelyben a házasság érvényességi kellékét jelentő „legyél nekem eljegyezve e gyűrű által Mózes és Izrael törvényei szerint” mondaton kívül az egész okirat a görög jognak felel meg. Előfordult, hogy még a völegény neve sem volt héber, a boldog férjjelölt a görög polgári neve alatt „futott” – egy olyan, elvileg a zsidó jog szerinti okiratban, aminek szabály szerint a héber (zsidó) nevet kell tartalmaznia. Említhetjük a kádís imát, amely szintén nem a szent nyelven, héberül került megszerkesztésre, hanem arámiul. Eszter, az egyik legtipikusabb zsidó női név is perzsa eredetű.

Ugyanez az interkulturalizmus látszik a Megilában is. A Biblia kutatásával foglalkozó tudósok jelentős része arra az álláspontra helyezkedett, hogy a purim valójában egy babilóniai eredetű ünnep zsidó verziója, nem más, mint a babilóniai újév alapjaira felépített ünnep. Mordecháj alakját Márdukról mintázták, aki a babilóniai fővárost óvó-védő istenség volt. Eszter eredeti neve Hádásszá, később nevezték el Eszternek, ami nem véletlen: Istár, a babilóniai anyaisten az archetípusa (a két névpár között a magánhangzók tekintetében vannak eltérések, de a mássalhangzók azonosak). Jóval a babilóniai száműzetést megelőzően ott létezett pogány újévi rítusokat vette át a zsidóság. Az történt, hogy száműzték a zsidókat egy helyre, és felhasználták az ott bevett ünnepi motívumokat, amelyek segítségével később egy új zsidó ünnepet alkottak. A királynő megválasztása, díszszemle királyi öltözetben, lakoma, ajándékok, a tisztviselői kar megvendégelése, vagy ha nem is kifejezetten kereplővel, de valami hangadó eszközzel való zajongás, ráadásul mindez a tavaszi napéjegyenlőség idején: ezek a jellemzők mind-mind az ókori újévi ünnepeké kellékei.

A legérdekesebb a purimi történetben az a zseniálisan elrejtett kettősség, az a mesterien megkomponált kontraszt, ami végigvonul a szövegen és „az Eszter tekerése” kifejezésben rejtőzik és tárul fel. Eszter nevének jelentése, az isteni nevek hiánya az elrejtést szimbolizálja. A „megilá” szó a „felfedezni, feltárni” főnévi igenévből származik. Az elrejtés és a feltárás, a titokban tartás és a mélyben rejtőző dolgok felfedezése: ezek az ellentétek haladnak végig a történeten. Nincs benne Isten neve, a Mindenható háttérbe húzódik, de attól még „mindenre ható”, mindent befolyásol, nem vehető észre. (Azért persze megbújva jelen van: Eszter tekerésében Áhásvéros király alakja elevenedik meg, akit a tekerésben hol „Áhásvéros király”, hol csak egyszerűen „király” néven emlegetnek. Amikor Áhásvérost név nélkül csak „királyként” említi a tekerés, a kommentátorok szerint ezekben az esetekben a „királyok királyát”, tehát az Örökkévalót kell érteni alatta).

A történet rejt számunkra két tanulságot.

Az első a mélyen megbújó, majd felszínre kerülő, a titkolt, aztán nyílttá váló zsidógyűlölet: a középkori antijudaizmus, majd a 19. század végétől az antiszemitizmus. Hadd idézzek egy rövid rész-

letet Camus A pestis című művéből: „Miközben Rieux a városból felszálló örömujjongást hallgatta, arra gondolt, hogy ez az öröm mindig veszélyben van. Mert ő tudta azt, amit nem tud ez a vidám tömeg, de a könyvekben olvasható, hogy a pestis bacilusa sohasem pusztul el, sem el nem tűnik, mert évtizedeken át szunnyadhat a bútorokban és a fehéreneműben, türelmesen várakozik a szobákban, a pincékben, a bőröndökben, a zsebkendőkben és a limlomokban, s hogy eljő tán a nap, amikor a pestis, az emberek szerencsétlenségére és okulására, felébreszti majd patkányait, és elküldi őket, hogy egy boldog városban leljék halálukat.”

A kisebbségekkel szembeni gyűlölet a mélyben rejtőzködik, türelmesen várakozik titokban, majd felfedi magát. A zsidósággal vagy bármilyen kisebbséggel szembeni fóbia akkor válik veszélyessé, amikor három tényező egyszerre van jelen: az első ezek közül, amikor a politikai paletta pereméről annak fő áramába szivárogo be a kisebbség elleni program. A második, amikor a kormányon lévő politikai erők azt érzékelik, hogy a népszerűségüknek nem árt, ha valamelyik csoporttal szembeni retorikát folytatnak. A harmadik faktor az, ha az immár természetesnek elfogadott, a társadalmi szerződés részét képező gyűlölettel szembeni fellépés válik veszélyessé: amikor azok is célponttá válnak, akik felemelik a hangjukat az ordas eszmékkel szemben. Ezek a feltételek konjunktívák: ha mindegyik bekövetkezik, akkor tette a többség az élet veszélyessé a kisebbség számára. Az antiszemitizmusnak három szintje van: az első, amikor a többségi társadalom nem engedi a zsidóknak, hogy zsidókként (a vallási hagyományokat megtartva és az előírásokat gyakorolva) köztük éljenek. A második, amikor nem engedik, hogy köztük éljenek és a harmadik, amikor nem engedik, hogy éljenek.

A másik tanulság vidámabb, illetve megnyugtatóbb. A háláchá, a zsidó jog tartalmaz egy látszólag felesleges figyelmeztetést: bölcseink fontosnak érezték leszögezni, hogy „aki rossz sorrendben – szó szerint visszafelé – olvassa a Megilát, nem teljesíti a kötelezettségét”. Nyilvánvalóan

abban a sorrendben kell olvasni, ahogy írták és nem hátulról előre, azaz valami más jelentést hordoz ez a mondat. Bál Sém Tov (18. századi rabbi, a chászidizmus megalapítója) szerint ez arra az olvasóra utal, aki az Eszter-történet kapcsán abban a hiszemben ringatja magát, hogy az ott leírtak csak a múltban történtek meg. Aki „visszafelé olvassa”, azaz retrospektív módon értelmezi, az nem teljesítette az értő olvasásra irányuló kötelezettségét. Nem csak „elolvasni” kell egy bibliai szöveget, nem elég a betűket egymás után kiolvasni. Értőn kell olvasni: akkor lesz a Tóra élő, ha értelmezzük a mélyebb, rejtett rétegeit, és felfedezzük az aktualitást. A purimi történetet nem szabad a régmúltra vetítve, csak a múltra vonatkoztatva értelmezni. Az ünnep azt magyarázza nekünk, hogy nemcsak a múltba nézünk, hanem azt kell tanulni, hogyan viselkedjünk a jelenben. Azt kell értenünk, hogy a purimi történetben írt csoda, a csodával határos megmenekülés a mai napig tart. Isten mindig figyel. Az Eszter könyve 7:2-ben a király azt mondja Eszternek: „mit kérsz, Eszter királynő? Amit kérsz, akár a fele királyságot, neked adom!” A mondatban a király az Isten, aki bármit megad a népének, amit csak kér. Isten biztosítja a zsidóságot az örök gondoskodásáról. A purimi történet itt és most zajlik a szemünk előtt.

Kurucz Ákos

Purim

Forrás: *Ámos Imre 14 eredeti metszete.*
Budapest, 1940.

(<https://www.regikonyveku/kiadas/14-eredeti-metszete-1940-hungaria-kidas/>)

TU BISVÁT: SVÁT HÓ 15. – A FÁK ÚJÉVE

Avagy hogyan csinálnak ünnepet maguknak a zsidók

Izraelben ezen a napon az iskolások kivonulnak, fákat ültetnek (ezúttal *nem* a mártírok emlékére), rajzversenyeket rendeznek, amelyen a természet megóvása a téma, az utcákon virágmagos zacskókat osztogatnak, és a gyerekek felhívják szüleik figyelmét a szelektív szemétygyűjtés előnyeire. A nyilvános ültetéseknek a legtöbb diaszpóra éghajlata makacsul ellenállt, marad a cserépben kis zöld növények osztogatása, na meg a rendezvények, ahol a zöldek jó eséllyel összeborulnak a vallásos zsidókkal, mert hogy ezen a napon rájönnek, voltaképpen ugyanazt mondják, vagyis, a teremtés történetében „uralkodjál felettük” nem azt jelenti, hogy bármit megtehetsz, amit csak akarsz, és az uralkodás biza felelősséggel jár.

Az ünnep eredeti változata elég vérszegénynek tűnik,

ott csak arról volt szó, hogy a Szentélyel (még vagy már) rendelkező időkben ilyenkor kellett a fák gyümölcséből áldozati adományt vinni az Örök-kevalónak. A Második Szentély pusztulásával és a diaszpóra lét kezdetével akár feledésbe is merülhetett volna az ünnep, ahogy történt ez néhány más szokással, és ünneppel. Ilyen elfeledett kis ünnep volt például Tu beÁv, azaz Áv hó 15., melyet a Misna még Jom Kippurhoz hasonlít, és amelynek idején a leányok kölcsönként fehér ruhákban nyilvánosan táncra perdültek a réten és a forrásoknál, potenciális kérők pedig szabadon must-rálhatták őket úgy, hogy a kölcsönruhában nem látszott, ki az egyszintenciálisan jó parti, és ki kevésbé. (Misna, Taanit 8) Ez könnyen válhatott volna valamiféle szekuláris báli lehetőséggé (bár nem a báli szezonra esik) vagy akár a zsidó egalitarizmus ünnepévé, de úgy tűnik, vagy az egyenlőség gondolata nem lett elég népszerű, vagy a táncot tartották túl erkölcsstelennek a későbbi nemzedékek.

Ez, és a hasonló szokások tehát lassú végelgyengülésben kimúltak, nem úgy Tu biSvát, elsősorban is valószínűleg azért, mert a „Fák Újévé” az egyes nemzedékek új és új jelentéstartalommal és rituálékkal töltötték meg, így olyan módon konvertálták saját életükbe, hogy az időtől, helytől, sőt vallásosságtól is függetlenül értelmezhető, sőt a legtöbb ünneppel elentében határozottan élvezhető lett.

Tu biSvát első igazi vérátömlesztését a kabbalisták hajtották végre,

akik az eddig gyakorlatilag beszabályozatlan ünnep köré egy, a peszachi széderhez hasonló vacsorát rendeltek a maceszrágás parancsa nélkül, viszont változatlanul négy pohár borral. „Haggadát” is összeállítottak az ünnephez (Hemdat Jamim), melyben bibliai, misnai, és Zóhár-beli idézeteket gyűjtöttek egybe a szerkesztők olyan szövegekből, amelyek fákról és gyümölcsökről szólnak, a szöveg dramaturgiai felépítésében pedig a peszachi Haggadát parafrázisálták. Így például gyümölcsökre lett áthangolva a gyerekek széderesti megpróbáltatása, a „Ma Nistana?” (Miben külön-

bözik?) – mármint miben különbözik peszach esetén „ez az éjszaka a többtől”, Tu biSvát esetén pedig „ez a széder a Szédertől”. A válaszok: 1. Mert peszach estéjén maceszt eszünk, most pedig csak gyümölcsöt. 2. Peszachkor bármilyen színű bort ihatunk, most pedig vöröset és fehéret egyaránt kötelességünk. (Ezt a mondatot askenáz használatra érdemes kicsit átfofozni, mivel megközelítőleg Solymosi Eszter esete óta elterjedt a szokás, mely szerint ilyenkor az asztalra tegyünk inkább fehérort. Ki tudja...). 3. Peszach estéjén az egyiptomi kivonulásról beszélünk, most pedig a fák gyümölcsseiről.

(A zsiráf így hosszú, a villamos úgy sárga, mondhatnánk.)

Egyébként a Tu biSváti széder szerkesztője és későbbi népszerűsítője (rossz nyelvek, valamint az Encyclopaedia Judaica szócikkének feltételezése szerint) nem volt más, mint Gázai Nátán, a legnépszerűbb zsidó álmessiaszi mozgalom (17. sz.) vezetőjének, Sabbatai Cvinek kiváló propagandafőnöke. Sabbatai mestert a fekete kaftánt viselők (és attól jobbra) ugyan csak úgy emlegetik, hogy előtte köpnek egyet, de Gázai Nátán kabbala-közeli tevékenységét ők is beépítették a rituálék rendszerébe.

Rendes ünnepnek külön ima is dukál.

Eredetileg megtette a gyümölcsökre mondott elő- és utóáldás, Izrael állam újjalagos megalapítása után azonban, amikor már erre is volt idő, 1957-ben Mordechai Hacohe, jeruzsálemi rabbi külön áldást szerkesztett, amelyet az Izraeli Rabinátus a „Növények imája Tu biSvátra” címen jóvá is hagyott. Az áldás alapötlete a fáknak a Pusztával való gigaharcának lefésztésére épül, merthogy fákat ültetünk oda, ahol azelőtt nem voltak. Persze nem akárhol, leginkább Izraelben. Tu biSvát (és az ima) ezzel a kissé romantikus, de tagadhatatlanul eredeti ötlettel polgárjogot nyert a cionista államban. Rabbi Mordechai Hacohe azonban nemcsak legalizáltatta az imát, hanem megküzdött népszerűsítéséért is. Évente kirendelte Beer Seva lakosságát Esel Ávrahámhoz (Ávrahám tamariszkuszfájához), majd felolvasta nekik az imát. (Az ima a Tu biSvát-szakértővé előlépett Hacohe rabbidinasztia ifjabb tagja, Pinchas Peli, valamint a beer sevaiak szerint túl hosszú sikeredett, és idővel az asztalfiókba került.)

Tu biSvát különleges ünnep abból a szempontból, hogy (a megszokott kósersági előírásokon kívül) igen kevés szabály korlátozza a menü összeállítását. Ezen a problémán próbált segíteni S. Deblitsky, bne braki rabbi, aki A. L. Kurzweil: „Leket Injané Tu biSvát” (Válogatás Tu biSvát témájában) című munkájának (kiadva 1990-ben) rabbinikus ajánlásában (Haszkamájában) mégis megpróbált gátat vetni annak, hogy a tu bisváti gyümölcsorgia önfeledt lakomázásba csapjon át. A lakomát azért rendezzük, hogy a megfelelő áldásokat elmondhassuk. Ez esetben ez a fák gyümölcsseire (és csakis azokra!) mondott áldás. Deblitsky rabbi felhívta a figyelmet arra, micsoda veszélyeket rejthet, ha előételként a fák gyümölcse mellett zöldségeket is felszolgálunk. Tu biSvát, jegyezzük meg, kizárólag a fák ünnepe, nem a zöldségké! (A fák gyümölcsére ugyanis más áldást mondunk, mint a földön termelt zöldségekre.) Ha ezt az ünnepet a fáknak találták ki (illetve az azokról leszűretelt darabokból kellett áldozati adományt adni), akkor kizárólag ezek legyenek az asztalon, mert valami jöttment tudatlan még azt a következtetést vonná le, hogy a zöldségeket is ünnepeljük. Pedig nem. Ugyanerre a sorsra jutott Deblitsky szövegében a tea, a kávé és a kakaó, amelyek ugyan cserjén (halakhikusan nézve fán) teremnek, de termésük fogyasztásakor mégsem a fák gyümölcsseinek áldását mondjuk.

Miután Bné Brakból megtudtuk mit ne együnk,

lássuk, mi marad az asztalon: először is gyümölcs (fán termő!) korlátlan

mennyiségben, cionista olvasatban lehetőleg izraeli őshonos fajták. A lubavicsi rebe a majomkenyérfa (szentjánoskenyérfa, aki úgy ismeri) gyümölcsét különösen ajánlja ez alkalommal fogyasztásra, mivel ez a hoszszú kás gyümölcs volt a Misna korabeli csodarebe, Hanina ben Dosza kedvenc gyümölcse. Hanináról tudni kell, hogy másfél talmud-lapnyi csoda történt a kedvéért, tehát ha majomkenyérfa gyümölcsét esszük, határozottan növeljük esélyünket, hogy a kedvünkért is esik néha eső, ha úgy akarjuk – állítja a rebe.

Az ünnep spirituális háttéréről egy breszlávi haszid, Rabbi Sik próbált gondoskodni

1990-ben kiadott munkájában, amelyet annak szentelt, hogy az ember és a fák közötti hasonlóságokat összegyűjtse és elemezze. Kiemelendő megállapítása, mely szerint a fák, akármilyen közel is sorakoznak egymás mellett (vegyünk egy erdőt, ugye) a saját gyökerükkel szívják magukba az életadó nedveket, és nem táplálkoznak más fákról. Ebből azt kell tanulni, hogy

minden ember egy önálló világ, és mindenki az Örökkévalótól kapja a maga létfenntartásához szükséges táplálékot. Így aztán mindenki akkor lesz a lehető legboldogabb, ha megelégszik a saját adagjával, nem törődik másokéval, és nem is irigylit.

(Mit tegyünk, aki galagonyának született, reszkessen.)

Tu biSvát úgy tűnik a lehetőségek kimeríthetetlen táráat kínálja:

némi leleménnyel ez az ünnep olvasztott viasz lehet kezünkben, és szinte bármilyen csoport megszólítható általa. Jövőre nézve, így hirtelen eszembe jutnak még a vegák, a fogyókúrák, a gyógyszergyárak kémiai készítményei ellen tüntető biók, valamint a breszlávi haszid magyarázatát továbbgondolva a zárkózott természetűek és az önzők.

Sturovics Andi

Az írás először a Pilpul-net 2010. február 15-i számában jelent meg. (<http://pilpul.net/komoly/tu-bisvat-ho-15-fak-ujeve>)

Online hanuka Nyíregyházán

Le a kipával ezért a szenzációs hanukai programért, mely Teszter Nelli ötleteit, fáradságos munkáját dicséri! Hitköztségünk Facebook-oldalán utólag is megnézhetjük a hanukai fánk sütés és ajándéksomag-készítés videofelvételeit a társsegyszázak és civil szervezetek közreműködésével, csodálhatjuk Tóth-Ábri Péter egy állandó kiállításra hivatott, művészi színvonalú fotóit Frölich Erika magyarázataival, aki nem mellesleg nívós anyagot állított össze a zsidó esküvői szokásokról is. Köszönet

György Andrisnak a humorosan megható múltidézésért, Nógrádi Gergőnek a kíváncsághozért, dr. Kurucz Ákos vallási vezetőnek a hanukai gyertyagyújtások és a nagy érdeklődéssel kísért „Kérdezd a lelkész, kérdezd a rabbit” program folytatásáért, melyben beszélgetőtársa ismét nagytiszteletű Kósa László lelkész volt. Ezt a programot a következő hanukán csak meg kell ismételni – reméljük, élőben. (Támogató: a Bethlen Gábor Alapítványon keresztül a MAZSIHISZ.)

Kertész Gábor

Színek és fények játszanak a térről, a dimenziókkal, a síkokkal. A művész bepillantást enged gyermeki énjébe melyet épp úgy telesző a judaizmus, mint érett felnőtt személyiségét s épp oly színdarab is.

Sódnak a kezemből kizáradt lélet, mely rádobta a szülő lélekét, s emelhettem őket Abrahám áldozatára, a hit emelvényére melyre. Csapdák közt volt a színdarab, a színdarab, a színdarab. A kép alatta a színdarab szerepe az emlékezőben, hangnemek zsinati sorozatban, absztrakt megvilágítás. Hát a háttérben, a háttérben, a háttérben. A színdarab (vagy megvilágítás) az az élethelyzet, a hír a hangok rádobt épp a kép harmadik színdarabjának az évek spirális körforgásában.

HETED HÉTEN ÁT TARTÓ LAKOMA

Ha legalább a házasulandók egyikének ez az első házassága, akkor a "lakodáson" egy teljes hétig tart. Ez alatt az idő alatt a vőlegény nem hagyhatja magára a menyasszonyt, még akkor sem lehet munkába, ha az megengedné. Az ünnep hetében az ifjú pár – bizonyos hagyományos előírások betartásával – minden étkész után elmondja az éves utáni áldást a bevezető külön formulával és a hét áldást. Ha mindketten voltak már házasságok, ezeket csak az első napon mondják el. Szép szokás, hogy ilyenkor a közösség, a barátok összegyűlnek és minden nap valaki más hívja meg a párt vacsorára, ahol lehetőleg három, de még inkább tíz férfi is van a vendégek között, hogy teljességben elhangzhasson a hét áldás.

PÁROK TÉREN ÉS IDŐN ÁT

Mózesről, magunkról

Mózeskosár-ajánlatok a weboldalakon. Kerül, amibe kerül, a gyerek mindenek előtt, s ha élete lenne a tét, az anyák ma is megcselekednék azt, amit egy anya tett a bibliai történetben. Mózes – Mosze, Moshe, משה – nevét a néphagyomány „vízből kihúzottnak” fordítja. Igazi mérnöki bravúr a mobil Mose-gát, mely Velence várost védi oly módon, hogy kritikus színtemelkedés esetén egyszerűen „kettéválasztja” a tengert. Mózes meghihlette a képzőművészet nagyjait, Michelangelot, Chagallt, de Benjámin Elkánát is, ki a jeruzsálemi Kneszet előtti menóra középső reliefsjén helyezte el a felemelt kezű Mózes alakját. „... amikor Mózes felemeli a kezét akkor a mindenkori Izrael győzni fog. Izrael eszméje győzni fog. (Smot 17:11.) Julius Schnorr von Carolsfeld 19. századi képzőművész fametszetei Mózeset és az ószövetségi történeteket is megörökítik.¹ Mózes alakját az ókori és kortárs bibliai irodalom – a hellenisztisztikus szerzők negatív tartalommal – sokrétűen ábrázolja. A hazai és külföldi szépirodalmi alkotások könyvtári terjedelműek, a magyar művek között legjelentősebb Madách Imre Mózes c. drámája. Mózes legnevezetesebb megformálója Sinkovits Imre volt, aki a Nemzeti Színházban majdnem két évtizeden át játszotta a dráma címszerepét.

Az egyiptomi Ahmed Osmannak több könyve jelent meg a hazai könyvpiacra. Ezek középpontjában az egyiptológia, a zsidóság és a kereszténység történetének újraértelmezése jelenik meg. A *Mózes, Egyiptom királya* című kötetében Mózeset a forradalmi gondolkodású Ehnaton fáraóval azonosítja, s egyben átértékeli a Kivonulást és a sémi vallás történetét is.²

A zsidó nép története, Mózes alakja természetesen a kereszténység hitvilágában és a Koránban is megjelenik, melyek Mózeset és az ősatyákat prófétaként tisztelik. Buddha tanításaiban fellelhető a mózesi és a buddhista egészségügyi törvények hasonlósága. Mindkét törvénytár – szemben az egyiptomi orvoslással, mely csak a gyógyítást tartotta fontosnak – a megelőzésre fekteti a hangsúlyt, megalapozva a modern orvoslás alapelveit.

Ahhoz, hogy megértsük Mózes, Mose Rabbénu, a Nagy Tanító prófétai nagyságát, tisztában kellene lennünk a zsidó nép történetének főbb állomásaival, melyet itt csak igen vázlatosan érinthetünk.

Népünk négyezeréves története – bár ezt térben és időben nehéz meghatározni – a Jeruzsálem környékén fekvő Máchpelá-barlangban kezdődik, amely a hagyomány szerint Ábrahámnak, a zsidó nemzet és vallás megalapítójának s családjának földi maradványait őrzi. A barlang megvásárlása az egyik olyan esemény a Bibliában, mely szóbeli hagyományként élt nemzedékről nemzedékre. „Idegen és jövevény vagyok közöttetek.” „Így erősítették meg a mező és a barlang Ábrahámnak (...) örökségül...” (Genezis 23:20). Ábrahám létezését egyedül a Genezis könyve és az ide vonatkozó bibliai utalások bizonyítják, melyek Ábrahám halála után talán ezer évvel születtek. A Genezis 11:25. fejezete szerint Ábrahám a „kaldeus Urból” – a mezopotámiai városállamból – vándorolt el. A romváros ma Irak területén található. Urból jutott Kánaánba, az éhínség elől Egyiptomba, majd visszatért.

A mezopotámiai hitvilág ugyan némiképp dinamikusabb volt az egyiptominál, az uralkodókat nem tekintették istenségeknek, írásműjük hatékonyabb volt az egyiptominál, de törvénytáruk királyonként változott, s főisteneiknek áldoztak. Ez a „spirituális válság” is indokolhatta Ábrahám elvándorlását Mezopotámiából. Bár még nem a mózesi értelemben vett egyistenhit talaján állt, de zavarhatták a me-

zopotámiai és egyiptomi elbeszélők nyakatekert gondolatai a teremtésről és az első emberekről. (A Genezisben leírt teremtéstörténet ellenben egybevágt az „ősrobbanás” tudományos magyarázatával...)

Ábrahám letelepedése Kánaánban nem volt problémamentes. Ő maga az egyik bevándorló csoport tekintélyes vezére volt. E csoportok azt a nyugati semita nyelvet beszélték, melynek egyik változata a héber nyelv. Az, hogy a letelepedettek pusztá jómódja is viszályokat szült, szinte kísérteties előrejelzése a diaszpórában élő zsidóság problémáinak. Tudjuk, hogy Ábrahám unokája, Jákob hívta életre Izraelt, ő maga fel is vette ezt a nevet, így a Mózes könyveiben megjelenő „héber” kifejezés „Izrael fiait” jelenti. Jákob korában a még kedvelt törzsi rendszer élt, de a családi és vallási kapcsolatok erősek és felbonthatatlanok voltak.

Tény, hogy a nyugati semiták nagy számban, olykor békés körülmények között, olykor az éhínség elől menekülve vagy rabszolgaként érkeztek Egyiptomba az i. e. 14–13. század tájékán. A Mózes által vezetett Exodus – Kivándorlás – II. Ramszesz (i. e. 1302–1213) uralkodásának időszakára tehető, mely alatt a szellemi és fizikai elnyomás lázadást és menekülést szült. De elsősorban vallási aktus volt – mint azt Mózes II. Könyvében, a Széfer Smotban, a Megváltás Könyvében olvashatjuk, melynek egy része az Exodus – mivel az izraeliták elvetették az egyiptomi isteneket és szellemiséget ugyanúgy, mint amikor Ábrahámnak is betelt a pohár. Szellemi fejlődésük során intellektuálisan az egyiptomi társadalom fölé nőttek. Az egyiptomi izraeliták szabadabb és felelősebb életmódra vágytak, távozásuk felnőtté éréstüket igazolja, mely során egy olyan isten kinyilatkoztatását fogadták el, akit erkölcsi elvek mozgatnak, s mindezt az emberiséggel is igyekszik elfogadtatni.

Ebben a történelmi folyamatban volt Mózesnek kitüntetett szerepe. Mózes – mai szóhasználattal élve – az írástudó felelősségével járt el akkor, mikor szembeült népe szabadságvágyával. Rendkívüli szellemi képességekkel bírt, a fáraó udvarában megismerhette korának tudományos ismereteit. Ha Ábrahám a „faj” őse volt, Mózes volt a teremtőerő, a nép átalakítója, próféta volt és vezér, a mennydörgő haragú és a könyörtelen elszántságú ember, kit mély spiritualizmus fűtött, mikor magányában Istennel társalaghatott.

Végül idézem egy keresztény, brit történész könyve utószavának néhány részletét: „Ha a legkorábban élt zsidók velünk együtt vehetnék szemügyre utódaik történetét, semmi meglepőt nem fedeznének fel benne; hiszen ők midig tudták, hogy a zsidó társadalom az egész emberiség kísérleti modelljéül lett kijelölve, ... a zsidók dilemmái, drámái és katasztrófái példaértékűek, ... Azt, hogy a zsidók az évezredek során ilyen párját ritkító gyűlöletet vonjanak magukra, sajnálatosnak vélnék, de legkevésbé sem csodálkoznának rajta; ... felkészültek volna arra a jelenségre, hogy míg a többi ókori nép mássá alakult vagy eltűnt a történelem sülyesztőjében, a zsidók mindent túléltek... A zsidóság olyan egyöntetűen, olyan szenvedélyesen és hosszú időn át hitt a maga különlegességében, mígnem különleges néppé vált. Azért jutott szerephez, mert megírta magának.”³

Sajnos ábrándnak tűnik e világjárvány sújtotta évben a Mózes születésének és halálának napjáról való közösségi megemlékezésünk, beszélgetésünk az Exodus részleteiről és a mózesi törvényekről s persze a halfogyasztás hagyományáról...

Kertész Gábor

Julius Schnorr von Carolsfeld fametszete (1860)
(Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár)

¹ https://hu.qaz.wiki/wiki/Julius_Schnorr_von_Carolsfeld Wikipédia Letöltés 2020.12.25.

² https://bookline.hu/product/home.action?_v=Ahmed_Osman_Mozes_Egyiptom_faraoja&type=20&id=132551 2020.12.25. Letöltés 2020.12.25.

³ Paul Johnson: A zsidók története. Európa Könyvkiadó, 2001. 703. o.

Elveszett emlékek nyomában 1.

Nyírkarásról – ahogy sok más Szabolcsi településről – szinte teljesen kiveszett a zsidóság, legtöbbjükben semmilyen kézzel fogható emlék nem maradt utánuk. Eltűntek lakóházaik, boltjaik, üzemeik. Legfeljebb temetőjük maradt meg omladozó síremlékeikkel. Rájuk, a település egészét meghatározó emberekre már csak néhányan emlékeznek, legtöbbjüknek már csak halvány emlékfoszlányaik vannak egykori munkaadójukról, szomszédjukról, barátjukról.

Könyvemben, interjúmban ezeket a megfakult emlékeket igyekeztem összegyűjteni, hogy fennmaradjon a településen élt zsidóság emlékének egy-egy darabkája.

A Nyírkarászon élt idősekkel 2006-ban és 2007-ben készítettem interjút, akik elmesélték, hogyan vélekedtek a településen élt zsidókról, mire emlékeznek velük kapcsolatban.

Kapin Mihályné, született Kapin Mária (a könyv kiadását már nem élhette meg, elhunyt 2009-ben), aki férjével és gyermekeivel a Kun tanyán élt, valamint leánya, **Kosztig Józsefné Kapin Anna** (71 éves volt az interjú készítésekor) nyírkarászi lakosok emlékei. Bár nagymamám, Kosztig Józsefné még gyermek volt, amikor ezek az események történtek, mégis élénken él benne minden emlék.

A Kun család tagjai: Móric bácsi és a felesége, gyermekeik: Éva, Lajos és Sándor. Auschwitzból Móric bácsi, Éva és Lajos tért haza. Nem sokáig laktak a vész utána a településen, legtovább Lajos, akit fiatalúrnak szólítottak a faluban. A többiek Kisvárdába költöztek, majd Budapestre.

Mamám úgy mesélte, hogy hatalmas kastélyuk volt Kunéknak, és az elhelyezkedése alapján ez valóban bizonyítható. Ők mezőgazdasággal foglalkoztak, földjeik egy részét kiadták a szegényebbeknek terményért cserébe.

Az emberek a termények 1/2 részét adták a földért bérleti díjként. Mama szerint ez nagyon jó befektetés volt. A házukban cselédek dolgoztak, cserébe szállást, ételmet és fizetést kaptak. Dédnagyapám is itt szolgált „minde-
nesként”.

Emlékeik szerint a zsidók mindenkivel nagyon kedvesek voltak, különösen szépen szólították meg az embereket. Mama szemtanúja volt több alkalommal is, amikor a szegényeknek nem volt mit enniük, a boltos Láng azt mondta: „Kedvesem, drágám, ha nincsen, előre is kiadjuk. Szóljon nyugodtan, mi hiányzik még a konyháról? Ne éhezzenek a gyerekek!”

A zsidók nagyon jómódúak voltak, Karászban övéik voltak a magtárak, a malom, gyáruk is volt. Templomot építettek, amely ma már sajnos nem áll. Mellette fürdő és vágóhíd működött számukra. A szokásokat, hagyományokat szigorúan betartották. Amikor pászkát sütöttek, megvendégelték a mi családunkat is.

Jól emlékeznek mindketten az elhurcolásra, szó szerint ugyanazt mondták. A zsidókra egy tavaszi nap törtek váratlanul a csendőrök, senki sem számított jöttükre. Ahogy voltak, szekerekre dobálták őket, nem vihettek magukkal semmit – még ételmet sem –, csak ami rajtuk volt. Semmi esélyük nem volt a menekülésre, de a búcsúzóik sem tehettek semmit, mert géppuskával őrizték őket. Lelőtték volna, ha valaki ellenáll. Ahogy mentek, elbúcsúztak, integettek. Különösen sajnálta dédnagyamamám Kleinnét és két lányát: Magdát és Arankát. Sírta őket is, nagymamám is. Voltak azonban olyanok is, akik kinevették őket. Annak ezt mondták: „Várjatok, várjatok! Minket így visznek el, de ti még rosszabbul jártok!” Mindketten azt mondták, ezt soha nem felejtik el.

Dédnagyamamám emlékszik rá, hogy az egyik háznál, amikor betörték a csendőrök, a 10 éves körüli kislánynak sikerült elszöknie. Egy katolikus családhoz ment, akiknél nagyon sokat játszott, és nagyon szerették. Megpróbálták elbújtatni, hogy saját gyermeküként neveljék fel. A csendőrök azonban megtalálták és elvitték. A gyermek próbált Anna néni ruhájába kapaszkodni, de mégis elvitték őt. Még ma is

látja és hallja, ahogy a gyermek és a család is sírt, hogy ne vigyék el.

Talán a legmeghatóbb emléke mamának, amikor édesapámmal állapotos volt. Kinn volt a szőlőben – Kunékkal szomszédos volt a föld –, ott állt egy barackfa, amely az első termését hozta. Csak három szem volt rajta. A kerülő, aki őrizte a földet, adott mamának belőle egyet. Nem sokkal utána érkezett oda a fiatalúr, és kérdezte, hol a barack. A kerülő elmondta, mi történt, és hogy mama állapotos. Ekkor a fiatalúr odament mamához, megölelte, megpuszilta és azt mondta. „jó egészséget, a másik kettőt is edd meg! A jó Isten áldjon meg, hogy gyermeked lesz!”

Ribár Istvánné Illés Anna visszaemlékezése (2010-ben elhunyt)

„Mi a Kun tanyán laktunk és a Kun család is. Volt nekik 7 vagy 8 gyermekük. Egy még él közülük Budapesten, Évának hívják, de mi Perschnek szólítottuk. Gyönyörű fekete haja, fekete szeme, olyan arca volt, mint a rózsza, szóval nagyon szép lány volt. Tőlem egy évvel fiatalabb. Nagyon szeretett.

Az apja, ő és a testvére, Lajos visszajött. Beköltöztek Kisvárdába, utána, pedig Pestre. Lajos sokat járt ki ide a temetőbe, majdnem minden héten. Mindig ide jött nálunk. Nagyon jókat beszélgettünk. Lajost fiatalúrnak szólítottuk, mert ők nagy emberek voltak, így adtuk meg a tiszteletet. 1944-ben volt a gettózás. Szekérel szedték őket össze. Az én apám hozta be őket, könnyezve. Két lovasfogattal a családot. Sőt előbb Várdába „elgettőzték” őket. Karámot csináltak a Csillag utcán. És nem szabad volt hozzájuk bemenni, de ők sem jöhettek ki. Aztán az én anyám vitt nekik enni.

Abroszba tett kenyeret és mit tudom én még mit. Jól emlékszem, mert ott voltak sokáig „karámolva”, míg el nem vitték őket. A csendőrök komiszak voltak, ott vigyáztak rájuk. Anyámnak a hátára volt kötve az abroszba az enni, és ahogy ott ment elfelé a karám mellett, csak így leoldotta a hátáról a csomagot és bedobta. Sikerült is bedobni, egy csendőr meg csak utána lépett: „Asszonyom! Úgy bevágom magát is, hogy itt fog kuruttyolni!” Az én anyám azt mondja: „Jaj, leesett a hátamról, leesett!” Alig hitte, hogy ott hagyja. Aztán míg ott voltak, megint megismételte (az ételt bevitte az anya). Én meg bejártam egy gyapjúkereskedőhöz – azok meg otthon voltak –, pedig ott cirkáltak a csendőrök, hogy el ne szökjenek. Vittem nekik enni. És amikor kifelé jöttem a kiskapun, előbb kinéztek, hogy nem látnak-e csendőrt, és akkor csak kiosontam. Húsvét harmadik napján kezdték meg a gettózást '44-ben, és körülbelül egy hónapig voltak Kisvárdán. És csak egy reggelre a kisállomásra elszállították őket. Eltűntek. Nem nappal vitték tovább, hanem éjszaka. Petneházáról, Jákóról, Baktáról olyan szép zsidó nőket vittek...

Volt egy másik, Bergel (Burger) Miklósnak hívták, az meg a Király tanyán volt szeszfőző. Azok is visszajöttek. Az urat előtte munkatáborba elvitték. Én még fiatal lány voltam, és éjszaka én vittem be Várdába az asszonyt, mert Rózsika néniem ott lakott az anyja. Az urának meg Tasson lakott az anyja. Én vittem be este egy lófogattal a szüleinél. Hogy én ilyen bátor voltam! Hát mire hazaértem, volt éjfél.

Amikor vége volt a vésznek, felszabadultak, visszatért a Rózsika néni. Ugyanakkor az ura is, a két gyerek nem. Aztán anyám egyszer pakolt mindenfélét nekik, és én vittem ki neki az állomásra, ott várt engem. Addig, míg jött a vonat, leültünk, nyár volt, és beszélgettünk. És akkor azt mondta Rózsika: „Annám, én ezt nem gondoltam! Hogy ezt ki lehet bírni, hogy engem a két gyerektől megfosztanak. És kibírtam! Anyám meg én mellőlem a gyereket elvitték, a Verát meghagyták, mert derék lányka volt. És azért hagyták meg, mert nagy növésű volt, olyan jó deltás kislányka volt.” És elmesélte: „Úgy gondold el, le

A nyírkarászi zsidó temető (Fotó: Kosztig Csilla)

kellett tiszta meztelenre öltözni, mindenünket lenyírták kopaszra. És ott nem volt szégyen! És dolgoztattak bennünket. Egy napra vagy egy évszázadra 5 dkg kenyert meg levest adtak. Anna, azt nem hiszed!” – ezt mondta. Nekem a könny hullott a szememből, annyira sajnáltam. És azt mondja, a gyerekeket elvitték külön. Hogy viszik külön, hogyne, vitték külön azt mondta, meg az öregeket is. Adtak törülközőt a vállukra, azt hitték, hogy mennek fürödni! És nem fürödni vitték, hanem vitték a gázkamrába. Hát mondom, Rózsika néni, ez igaz? Azt mondja, igaz. Sírj ő is. „Bizony igaz” – azt mondta. „És mondd, itt vagyok, ki kellett bírni”.

Burgeléknél, Frenkeléknél is voltak szép lányok. Azok varrtak, ki-mondottan csinosan tudtak varrni. Mi is varrattunk velük. Nekünk a zsidó család mind jó család volt. Azok is mind nagy családok voltak, nálunk is 15 élő gyermek volt. És bizony, mikor az én apám hozta befele őket a Kun tanyáról, a könny hullott a szeméből. Mert azt már lehetett hallani távolabbról – Munkácsról, Ungvárról –, hogy szedték őket össze. Az én apám már tudta, hogy ebből mi lesz, hogy ebből nem jó lesz. Aztán megköszönték neki, amiért bevitte őket, aztán „nincsen mit Kun úr” – mondta. Szóval nagyon jó családok voltak.

A zsidó emberek nagyon vallásosok voltak, de nem gyűlölték a magyarokat. Sok embernek munkát adtak. Házat, lakást adtak nekik. A Fő úton, a bal oldalon laktak Kunék, vele szemben meg a Fülöp kastély volt. De nem maradt meg egy se. Mindet szétrombolták. Nem voltak rossz szívűek, jó szívűek voltak. Miniket szerettek a zsidók. Az én apám pásztoember volt abban az időben Fülöpnél is. Volt Jóska úr, Bandi úr, Jani úr. A vén nagysága, az anyjuk, az nagyon komisz volt. Az én apámat szerették a zsidók, de az én apám is szerette őket. Tasson több zsidó volt, mint itt. Én 18-19 éves voltam a gettózás idején.

Kun Évikével nagyon jóban voltam. Ő most Pesten van. Körülbelül 6 vagy 7 éve volt nálunk. Jöttek a temetőre. Ott beszélgettünk, azt mondja: „Annuska, megismersz?” Hát nem tudtam hova tenni. Hát mondom, nem tudom. Nem Percsuk? Mondta, hogy de igen. Nagyon nem jól nézett ki. Olyan szép lány volt, olyan gyönyörű! Fekete bogár haja volt. Mindig eljött nálunk és mondta: „Annuska, tudod, hogy én itt még senkinél nem mentem, senki házába nem voltam. Én úgy szeretlek téged!” Mondom: én is szeretlek.”

Egy neve elhallgatását kérő nyírkarászi származású zsidó asz-zony visszaemlékezése

„Nekünk és a nagyapámnak Karászbán sok földje volt, gazdálkodtunk. Rengeteg gyümölcsösünk volt, mindenféle fával. Én nagyon szerettem fára mászni.

A karászi zsidó templom nagyon szép templom volt, a kisvárdaival vetekedett. Szép színes üvegekkel volt ellátva, a nagyapám építtette. Karászbán minden volt, ami a zsidó valláshoz szükséges: templom, sakter (mészáros), fürdő. Eisenberger Ignác volt a bíró, az én anyám Eisenberger lány volt.

Karászbán szép zsidó élet volt. A nagyapám purimkor vendégül látta a falubelieket, mindenkit, aki eljött. Mi tízen voltunk testvérek, a családból hárman jöttünk vissza, a többi családtag Auschwitzban odamaradt. Marhavagonokban szállítottak minket, olyan zsúfoltan voltunk, hogy le sem lehetett ülni. Emlékszem, hogy esett az eső, villámlott, borzalmas idő volt, amikor megérkeztünk Birkenaubába. Én később szálltam le a vagonról, mert volt egy pogácsa a zsebemben, megettem, mert tudtam, hogy itt már nincs menekvés, itt máglyák vannak. Már a lágerbe vezető úton le akarták vágni a hajam, de én nem engedtem. Az egyik ismerős bácsi levágta a lányai haját, és mondta nekem, hogy az enyémet is levágja, de én azt válaszoltam neki, hogy majd az én apám levágja, de ez nem történt meg. Felkötöttem a hajam, feltűztem és

bekötöttem, hogy ne lássák. Éjszaka fészülködtem, amikor senki nem látta. De amikor odaértünk, le kellett öltözni, leengedtem a hajam, és ott kopaszra vágták. A szelektálásnál engem idősebbnek néztek, ezért kidobtak a sorból. Elkezdtem sírni, mire E. Magda mondta, hogy ne sírjak, mert itt van a nővérem is. Be kellett menni a fürdőbe, ott levágták a hajam és a hármasként kaptunk helyet. Egyszer Mengele jött válogatni és azt mondta nekem németül: „Te kicsi, gyere balra!” Nem tudtam, hogy ez mit jelent, de megvettem. Én a lábammal játszottam, mindig egyet léptem hátra. Volt egy bokorsor, ott volt az appel, én egy fél méterre álltam a járdaszíveten. Ott állt a névrokonom, és szemmel kérdeztem tőle, hogy jól teszem-e, hogy távolodom a sortól és ő akkor rám kacsintott, hogy igen. Akkor elkezdtek vitatkozni. Egy nő volt a parancsnok, aki azt mondta, hogy kivel akarnak dolgoztatni, ha ezek az erősek balra kerülnek? Ekkor felbomlott a rend. Én ezt kihasználva úgy gondoltam, hogy akkor most vagy soha, nem figyeltek rám, akkor átmentem a demarkációs vonalon, ott voltam, ahonnan jöttem. Egy lányt elküldtek a sorból és én beálltam a helyére, a testvérem mögé. Meghúztam a ruháját, de ő nem mert megfordulni. Akkor főntről kaptam, ott Birkenaubában, hogy mit kell tennem. Láttam, hogy egy lánynál plédék vannak, később tudtam meg, hogy fertőtleníteni viszik őket, gondolom,

az újonnan érkezőknek szánták. Odamentem a lányhoz és kértem tőle egy plédet. A karomra tekertem, ez volt az én útlevelem. Én leleményes és bátor voltam. Még gyerekként nem féltem, nem volt mit veszítenem. Akkor nem jártunk ki, csak a lágerben voltunk.

Auschwitzból visszafordítottak bennünket, azután a B lágerbe kerültem. Ott három hétig karanténban voltunk, hogy kiderüljön, milyen betegségünk van. Ott kaptuk a számot. Én akkor nagyon sovány voltam, de erős volt a szervezetem. A lágerbe egy íves kapun át vezetett az út, mellette volt a krematórium, így mindennap éreztük az égő csontok szagát.

Ebben a blokkban nem lehetett beteg senki, ha valaki beteg volt, átvitték az A lágerbe, az volt a kórház. A szállá-

sunk egy épület volt, ahol a priccseknél hat ember volt két méteren, ha valaki megfordult, mindenkinek meg kellett fordulni.

Itt már jobb volt a helyzet. Mezőre jártunk dolgozni, ástunk; egy poszt volt, aki vigyázott ránk. Teherautóval vittek minket mindennap dolgozni. A nővérem fehér bőrű volt, akkor negyven fokos meleg volt, ezért felhólyagosodott a lába. Ahogy rázta a teherautó, a hólyagok kifakadtak. Belázasodott, és mire én visszaértem a munkából, ő már nem volt a barakkban, hanem átkerült a betegek blokkjába. Vacsoraosztáskor én azt mondtam, hogy nem eszek, hanem elkérekedtem, hogy megkeressem. Megtudtam, hogy az A lágerben van, tüdőgyulladást kapott. Elvitték a revirbe, kórházba. Kerestem, de nem mehettem át a drótokon, áram volt bennük.

Én akkor a 29-es blokkban voltam. Este kinéztem, és láttam, hogy nem égett a villany, nem volt bekapcsolva az áram, így átbújtam a szögesdrót alatt.

Hátul mentem be, kérdezősködtem M-ről. Leírtam, hogy hogy néz ki, úgy érdeklődtem, mert a számát nem tudtam, ott pedig nem nagyon tudtuk egymás nevét. Kijött valaki, be volt egy plédbe burkolózva, nem ismertem meg. Megkérdeztem, tud-e valamit a nővéremről. Hát azt mondta, ez a lány, hogy „nem ismersz meg, én vagyok”. Bizony nem ismertem rá, mert annyira lefogyott. Kérte, ha tudok, vigyek neki almát.

Én utána odaadtam a lengyeleknek a margarinom, és kaptam érte két almát. Elvittem a testvéremnek. Szerdán volt a jom kippur, neki nem volt szabad böjtölni, de megpróbált. Akkor már nem találtam ott. Egy lengyel politikai fogoly engedett ki megnézni. Sírva rohantam vissza, mondták, hogy álljak a sorok közé, nehogy észrevegyék, hogy sírok. Annyit tudtam meg egy asszonytól, hogy előző nap halt meg...

Kosztig Csilla

Magyar deportáltak érkeznek Auschwitz-Birkenaubába
(Forrás: Fortepan/Lili Jacob)

Zsidó alakok, történetek Mikszáth Kálmán műveiben 1.

E dolgozat fölé ezt lehetne írni mottónak: „Mert, látod, úgy van az, hogy én alapjában borzasztó antiszemita vagyok, de csak azokra a zsidókra haragszom, akikre én szorulok rá: azokra, akik énám szorulnak, nem haragszom.”

Ez bizony a Noszty fiúból, van, amikor az öreg Palojtay a téli ziman-kós időben maga megy le a pincéjébe egy üveg tokajiért, hogy azt a zsidó fiú hazavigye a beteg anyjának. S amikor Noszty Feri számon kéri nevetve, hogy is van azzal a nagy antiszemitizmussal, amelyről hírhedt Bontó vármegyében, ezt a kijelentést teszi. Amúgy pontosan azt az elvet vallja, olvashatjuk róla, hogy általában csak egy dologban szorul rá a zsidókra, hogy állandóan pénzt kell tőlük kölcsönkérnie, de hogy még kamatot is kelljen fizetni érte, az már tényleg szemtelenség a részükről.

S tegyük hozzá még egy szinte szállóigévé vált, Mikszáthnak tulajdonított mondást, amely egyébként tényleg az övé, amelyet sokan eltorzult formájában ismernek és emlegetnek, holott eredeti megjelenésében sokkal diszkrétebb és inkább illik Palojtay uram szájába, mint egy veszett antiszemitaéba. Mikszáth maga is többször leírja – nem idegen tőle ez a kis csaláfontaság, saját szövegeinek ismételése.

1884-ben a *Nincs többé egyhangúság* című kis karcolatában, az őt sokat foglalkoztató választások alkalmával (legyen az képviselői vagy helyhatósági) fogalmazza meg először. Amikor is falusi választók azon tanakodnak, hogy kellene egy ellenjelölt is, s ha lehet, antiszemita legyen. – Mi is az antiszemita, Ferkó sógor? – kérdezte a templombíró. – Mert mindig hallom emlegetni.

– Hát az olyan ember sógor, aki a zsidóra dühösebb – mint kollene. Azt nevezik antiszemitának.”

Nincs könnyű helyzetben az, aki a rendkívül összetett, sokrétegű mikszáthi életmű összetevőivel foglalkozik. Főleg a zsidó kérdéskörrel, amely nyugodtan kijelenthetjük, teljességgel átszővi az életművet. Ráadásul ez egyelőre feldolgozatlan tematika műveiben, pedig megérne egy misét, azaz önálló kötetet, vagy legalább tucatnyi tanulmányt, de még senki nem vállalkozott rá. Jó 40-50 évvel ez előtt egy halvány kis szakmai vita zajlott le Mikszáth, mint tiszaezslári tudósító témakörben, de ott sem jutottak a szópárbajozók egymással dülöre.

Amúgy nem is könnyű eligazodni az asszimilációs vitákban, az 1868-tól induló, magyarokat és izraelita közösségeket egyaránt megosztó elképzelések, viták, törvényalkotások és alkalmazások regimentjében. Mikszáth, aki maga módján vett ezekben részt s értelmezte is ezeket liberális álláspontja szerint, majd éppen a tiszaezslári ügyben döbben meg, hogy ő ezt az egészet nem is így gondolta. Ahogyan ezt olvastam Gyurgyák János könyvében: „szembekerülve a valósággal, tudósításaiiban szinte érzékelhető megrendülése az addig problémamentesnek hitt elképzelésekben.”¹

Ha nagyon leegyszerűsítem a mondandómat, akkor három terülről lehetne írni. Az egyik, zsidó alakok Mikszáth műveiben, a másik parlamenti karcolatok, politikai cikkek, a harmadik a tiszaezslári per ügye, a Mikszáth tollából. Ez még nagyjából meg is felel a Mikszáth-kronológiának, úgy érte, hogy az író szépirodalmi életműve igen csattanósan, egy zsidó történettel kezdődik. Tegyük hozzá, műveiben az első megjelenéstől az utolsóig szinte minden regényében találunk maga teremtette zsidó alakot, akinek többé-kevésbé fontos szerepe van, vagy csak egy megjegyzés jut neki. De mind a hármát egy összekötő kapcsos jel alá tehetnénk, azaz Mikszáth újságírói munkássága e vonatkozásban is átfogóan elemezhető, értelmezhető.

Elsőre mindenkinek az öreg, a piros esernyős zsidó jutott az eszébe a Szent Péter esernyőjéből. Valóban, az öreg Müncz zsidó a maga jószágával, hogy tudniillik. esernyőt tesz az udvaron a kosárcájában fekvő

kislányka fölé, létrehozva a világ, azaz a magyar világ abszurd jelenetét: a falusi nép egy öreg zsidóból teremti meg a keresztény hit egyik legnagyobb alakját. Mikszáth ezt így írta: „hogyan ajándékozta meg az öreg Müncz zsidó a kereszténységet egy szent ereklyével”, legalábbis Glogován és környékén, de hát az sem akármilyen.

Mikszáth, ha tehetne volna, sem tud úgy írni, hogy ne hozná be a szövegbe a zsidókat a történet alakításánál. Hiszen az a világ, amelyben élt, pontosan így nézett ki: a társadalom minden rétege, vallása, foglalkozása szerepe és szereplője körbevette őt. Ha csak egy megjegyzés, egy szólás vagy egy adoma formájában is megtaláljuk a korabeli sajtóban a zsidók állandó emlegetését. Az élclapokban külön zsidó alakokat találtak ki, lehetőleg torz karikatúrákkal, ismétlődő negatív jegyekkel megrajzolva vagy leírva őket. Ezt írja Vörös Katalin egyik tanulmányában: „Az élclapok „zsidója” lúdtalpas, csámpás, lábai rövidek, görbék vagy ikszek, ami a járását komikussá teszi. Háta görbe, karjai hosszúak, kezei hatalmasak. A kéz hangsúlyozása az éneklő hang-

hordozását kísérő „zsidó” gesztikuláció jelölésére szolgál, amely a „zsidó” sajátos diskurzusának és mentalitásának egyik kifejezése. Mégis a fiziognómia az, amely a „zsidósságot” alapvetően meghatározza. A „zsidónak” nagy, elálló fülei, vastag ajkai, nagy horgas orra és göndör haja van. Az arc karikatúrisztikus és sokszor bántóan rút ábrázolása nem önmagában humoros, hanem a „zsidó” jellemének és identitásának kifejezője...”

Ám ezek a torzító karikatúrák sokkal többet jelentek Mikszáth korában, folytatja a szerző: „... Az élclapok e jellegzetes karikatúráiban tetten érhető az a projekció, amely lehetővé tette a dzsentri, az iparos, a kiskereskedő és mások számára, akik a modern világ veszteségeinek érezték magukat, hogy felelősség- és bizonytalanság-érzetüket a magyar idillbe szemtellenül betolakodó képzeletbeli zsidóra vetítsék ki.”²

De témánkban még itt nem tartunk. Még csak Szklabonyán járunk, ahonnan Mikszáth magával hozza minden gyermekkori élményét, egy másik minőségben beemelve majd azokat az életmű egyes részeibe. Hogy volt-e Szklabonyán zsidó, azt egyelőre nem tudom határozott bizonyossággal állítani,

de megígérem, hamarosan utánajárok. A feltételezésem szerint biztosan lehetett kettő is: a kocsmáros és a boltos. Egy falu ezek nélkül eleve nem létezhetett, nem működhetett. De nem lehetett ez másként diákkori városaiban, Rimaszombaton és Selmecebányán sem.

Rimaszombaton biztosan voltak izraelita hitű osztálytársai, hiszen az egyesített ev.prot. gimnázium minden felekezettől való diákokat felvett, s a város zsinagógáját éppen akkor kezdték építeni, amikor Mikszáth kinövi az iskolát s átmegy Selmecebe, befejezni tanulmányait. Márpedig Selmecebánya nagyváros, műszaki, erdészeti akadémiaival, vegyes nemzetiségű és felekezettű lakossággal, sok üzlettel. El sem tudjuk képzelni, hogy ne lettek volna itt zsidók: kereskedők, kocsmárosok, bérlők. „A város és majdnem minden ipari vállalkozását és pénzintézetét zsidók alapították.” – írják Selmecebről, hozzátéve, hogy igazán az 1870-es évektől telepsznek meg a bányavárosban, addig az tilos volt számukra. (Az emancipációs törvény mindehol éreztette e vonatkozásban is hatását.)

Hát ez bizony nagy hátrány volt a derék selmeci polgároknak, hogy csak ilyen későn érkeznek hozzájuk a zsidók, bizonyára ők is azt vallották amit Mikszáth ír a Szent Péter esernyőjében a bábaszékiek gondjáról, akiknek a falujában még zsidó szatócs sem élt. „Ahová pedig zsidó nem telepszik, annak a helynek nincs jövője, az már csakugyan nem városnak való.” Akárki ki is mondta ezt Pelsőcön, megvetően nézve a bábaszékiekre, nagyon igazra volt. Hogy úgy mondjam, ez történelmi igazság, ez olyan bölcsesség, amelyet a történelem igazolt, úgy általában véve Magyarországon is. Más szóval így fogalmazza meg ezt

A fiatal Mikszáth
(Forrás: Wikipédia)

Bolgár Dániel: „...egy település gazdaságának növekedési ütemét az ott élő zsidók számával lehet mérni, ha pedig ott egyetlen zsidó sincs, akkor a növekedés teljes hiányáról van szó.”³

Mikszáth számára a diákoké e vonatkozásai csak futó élmények voltak, találkozások a sokszínű zsidó népeiséggel, amelyek látható jelenségeit kisdíakként meg sem érthette még. Igazán irodalmi alapélménnyé majd a megyeszékhelyen, Balassagyarmaton válik kapcsolata a zsidósággal. Nyilvánvaló, hogy a közbeszéd egy ilyen kis közösségben a mindennapok szintjén egyáltalán nem zsidóbarát. Még ha, tegyük fel, nem is úgy gondolják, ahogy mondják. Erre az időszakra – az 1870-es évek elejét írjuk – már stereotípiává váltak az ítélezések. Főleg egy dzsentri kisvárosban, ahol egyre inkább nélkülözhetetlen emberré vált a gazdaságilag egyre látványosabban fejlődő zsidóság. (De ennek a közbeszédnek, durvaságnak nyomát sem leljük a fiatalkori Mikszáth levelezésben.)

Főleg úgy, ebben az időszakban a város lakosságának a 40 százaléka zsidó volt. Eleve kevert lakosságú a város: jelentős százalékát tót, igen nagyszámú a cigány s persze ott a magyar is. Balassagyarmat jó földrajzi fekvése révén afféle kis kereskedőváros, egyfelől jelentősek a piacai, miként a közeli Losoncé, s ahol aztán igen nagyszámú felvidéki tót fordul meg portékájával. Ugyanakkor hivatalnokváros is, hiszen megyeszékhelyként itt vannak a megyei intézmények. Mikszáth számára hatalmi szimbólumként a két nagy, kiemelkedő épület szolgált: az impozáns megyeháza és a kör alakú, nagy vármegyei börtön, mindkettő a reformkori megújulási akarat alkotása.

Mikszáthot ekkor még ne keressük a vármegyei irodalmi élményanyaggyűjtés közben. Amúgy is induló pályafutása, hogy úgy mondjam, elég egyenetlen, az alapszintű jogi gyakorlatba ugyan itt-ott bekap, de alapvetően minden akart lenni, csak nem a paragrafusok tudója. A selmecbányai érettségi után a szülei kívánságára, akik ezt a család egyfajta felemelkedésének szánták, ő maga is a jogi pálya felé tekintett, de sem a budapesti egyetem, sem a győri jogi akadémia anyakönyveiben nem fordul elő a neve, mivel nem is iratkozott be azokba. Inkább feltűnik neve a megyei kérvényekben, amikor nem létező tanulmányai folytatásához segélyért folyamodik s még inkább az Ilonkának, leendő feleségének küldött levelekben, amikor is megnyugtató sorokat (hazugságokat persze) ír, igazolást küldve a leendő apósának, hogy már igencsak jól tanul.

E sikeres manőverezésnek, vagyis az egyetem elkerülésének tudható majd be, hogy a megyeszékhelyen inkább látjuk őt a „város közhelyein” (ő nevezi így Gyarmat kocsmáit, fogadóit) s ezeken a helyeken színes alakokkal barátkozik, s itt már valóban lesznek később irodalommal formálódó élményei. S miután látványosan megszakad a nem létező pesti tanulmányok sora, most már valójában a megyeszékhelyen él, lehetőleg közel Ilonkához, s még közelebb a városi csapásokhoz. Innen küldi első írásait a kérészerűtlen kis pesti lapocskák-

hoz, hiszen az ott megjelenés is kis siker, a városi közönség előtt tekintélynővelő, s így szegődik el ő maga is újságíróra (alighanem fizetetlen zsmnalisztának), a város akkor induló első hetilapjához, a Nógrádi Lapokhoz. Ez mindössze csak fél év, mert aztán jöhet a leányszöktetés és a sikertelen pesti élet, de ebben a fél évben Mikszáth maga írja tele a barátja, Harnos Gábor ügyvéd által alapított újságot. Végre elemében van.

(Forrás: <https://dkvt.bmk.hu/ujsgat/items/show/477>)

Mikszáth Balassagyarmaton „aranyifjúnak” számított, legalábbis ő így gondolta. Hasonló korú társaival több időt töltött a kocsmákban, mint az ügyvédsegédi irodában, állandó komániája volt, ahol őt tekintették az asztalfőnek, humorát elismerték, első kis pesti sajtósikereire elégedetten koccintottak.

Ezekben a társaságokban eleve ott volt a városi társadalmi élet minden típusa. Már maga a kocsmák is tárgyunkhoz illik, egyiknek Deutsch Armin a tulajdonosa, a másikkak Mezei Ignác, vagyis mindkettő a zsidó hitsorsosok kezében volt. Miként Balassagyarmaton a legtöbb üzlet, kereskedés, aztán a gyógyszerárak, majd jöttek az ügyvédek, orvosok; szemmel láthatóan a város mozgalmasságát, fejlődési lehetőségeit is ők tartották a kezükben. Megkezdtek a zsinagóga építését s jellemző erejükre, hogy hatalmas, 4000 főt befogadó épületet emeltek. (Ez is elpusztul majd annyi értékkel együtt a 20. században.)

A kocsmák törzsvendégei közé tartozik Mikszáth és csapata. Az 1873-ban megjelent írásából – nem állom meg, hogy ne aktualizáljam – az a szomorúság cseng ki, hogy mivel kolerajárvány van, éjjélkor minden bezár, s haza kell menni. Ezt az ifjúság nagyon nehezen viseli el. „A magyar ember mindig azzal a zsidóval tér be egy 'pillanatra' a kocsmába, hogy egy 'hétig' lesz ott; mit ér az, ha most odateszik korlátlanul a tizenkét órát: keserű az ital tőle!”⁴

A Deutsch kávéház vendégei tükrözték igazán a gyarmati lakos „színeit.” Idézem tőle: „Ott van Izrael 'szétszört' népe összegyűjtve, A miniatűr 'ich gebe', 'ich nehme' hangzavar csendes harmóniába olvad a 'posztócsillagos' hadiak magyaros káromkodásába, kik a hátulsó asztalnál disznómódon ütik – nem a burkust – hanem a filkót... Fáradozó hírhedt nemzetsége is azt a vallást követi, amit a vitéz urak. A kimuzsikált bankót ők sem adják!”⁵ S persze ott a vármegye is képviselve, azaz Mikszáth és komániája, a szolgabírák segédei, az ügyvédbojtárok, csupa fiatal, nagyreményű ember. De itt van mindig Stofi bácsi, a korai Mikszáth írások állandó szereplője, azaz Thuránszky Kristóf ügyvéd úr, akivel annyi juxot csinálnak az ifjak. A Zichy fogadónak is meg van a maga díszvendége Sramok fiskális, azaz Wladár Samu személyében, A Zichy amúgy az „öreg urak és az átutazók vendéglője.”

És itt, ebben a kisvárosi környezetben, beleépítve baráti társaság alakjait, a maga is átélte élményit, fogalmazza meg első, terjedelmes, irodalmilag ugyan még nem kiforrott, de a zsidósághoz való viszonyát meghatározó novelláját, s ez *A batyus zsidó lánya*.

Praznovszky Mihály

¹ Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon, Osiris, Bp. 2001, 286.

² Vörös Katalin: Judapesti bulváron, A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja

a magyar élclapokban a 19. század második felében, Médiakutató, 2003, tavasz

³ Bolgár Dániel: Magunk közt kívánli. Asszimiláció és integráció Mikszáth műveiben. Sic itur ad astra, 2009/9.

⁴ B-Gyarmat közhelyei, Mikszáth Kálmán összes művei, 51.k. Akadémiai kiadó, Bp. 1964, 26.

⁵ Uo. 30.

A JÉZUS-HÍVŐ ZSIDÓKRÓL 2.

A reformáció hatása

Hosszú évszázadokon át sötét lepel borul a zsidóságra. Üldöztetés, menekülés, gyűlölet és halál a részük a keresztény Európában. Krisztusgyilkosoknak kiáltják ki őket, s így torolják meg rajtuk Uruk szenvedéseit. A 16. században a reformáció elindulásával azonban egy teológiai paradigmaváltás veszi kezdetét. A katolikus egyház hagyományainak elvetésével elutasítják a behelyettesítő teológia elvét is, miszerint Isten elvetette a zsidó népet és helyette az Egyházat választotta, s visszatérnek a Szentírás szövegéhez, melyet nemzeti nyelveikre fordítanak le. *Luther Márton* (1483-1546) a Héber Biblia kanonikus könyveit veszi az Ószövetség alapjául, s 1523-ban megjelent egyik írásában a „*Jézus Krisztus zsidónak született*” mondatával a kereszténység eredetét tárgyalja. Luthernek missziós célja volt a zsidókkal, saját hitére kívánta áttéríteni őket. Ez azonban kudarcot vallott, s a filojudaista hozzáállása átcsapott antijudaista magatartásba. Ekkor jelenik meg a „*Zsidókról és hazugságaikról*” című írása, melynek táptalajt a középkor általános zsidóellenessége biztosította.¹

A 17. században az európai protestáns keresztények körében új érdeklődés támadt a zsidók iránt, mely sok esetben társult az azzal az elkölözöttséggel, hogy segítsék a zsidók visszatérését atyáik földjére. Ennek érdekében megindultak az ún. zsidó missziók, melyek keretet és szervezetet biztosítottak e cél elérésére, valamint tervük része volt megismertetni az evangéliumot a zsidósággal az áttérítés eszközeivel.² A protestantizmus eszmeisége és nyitottsága a zsidóság felé a képzőművészetben is érzékelhető. Sok esetben már eltűnik a szőke, germán alkatú Szabadító és ismét megjelenik a sémi jegyeket magán hordozó Jézus. Ennek megalkotásában játszott kiemelkedő szerepet a 17. század egyik legnagyobb festője, a holland *Rembrandt Harmenszoon van Rijn* (1606-1669), akinek az őt körülvevő zsidó szomszédai, társai és barátai adtak inspirációt Jézus arcának megformálásához.³

A változásokat hozó 19. század

A társadalmi és gazdasági átalakulások már a 18. század végén utat nyitottak a vallások közti megdönthetetlennek vélt falak lebontásában. A legjelentősebb változás a zsidóság életében 1770-1870 között követhető nyomon, mely emancipációjának időszakává lett. Míg az európai nemzetek gazdaságilag, társadalmilag és politikailag ala-

Rembrandt: Krisztus

(Forrás: <https://brownartist.files.wordpress.com/2011/10/jesus-face8.jpg>)

kultak át, addig az európai zsidóság egész társadalmi jellege változott meg. Eddig önmagát ugyanis egy egész, egységes zsidó nemzethez tartozó népként definiálta, mely Európa különböző országaiban diaszpórában él. Ezután viszont az adott nemzet valamelyikéhez tartozónak vallotta magát, és emellett volt zsidó.⁴ A társadalmi szerepvállalásban azonban még mindig előremenetelt jelentett a kikeresztelkedés, az áttérés.⁵ Legtöbb esetben ez nem belső, hitbéli meggyőződésből, hanem a státuszváltás elérése érdekében történt.

A 19. század elején újra népszerűvé váltak a protestáns alapokon nyugvó zsidó missziók, s létrejöttek ún. „héber keresztény” gyülekezetek, melyek a kereszténységet felvett zsidókból álltak. Nagy-Britannia élen járt e misszióban, s 1840-ben létrehozott egy protestáns püspökséget, melynek első püspöke egy Jézus-hívő zsidó, *Salamon Alexander* (1799-1845), egy rabbi fia volt, s mely kezdeményezésnek egy ma is működő szervezete a jeruzsálemi Jaffa-kapu közelében 1846-ban felépült „Christ Church” épületegyüttese.⁶ 1860-ban szintén Nagy-Britanniában létrejött a *Hebrew Christian Alliance* (Héber Keresztény Szövetség) „a zsidó örökség és a keresztény teológia egységesítésének előmozdítása” érdekében. Ezzel szemben Kelet- és Közép-Európában voltak olyan közösségek, melyek zsidóságukat megtartva nem keresztelkedtek át semmilyen felekezethez, de messiáshívőkké váltak. Két kiemelkedő alakja, akik köré csoportosult e mozgalom, a kisinyovi *Joseph Rabinovitz* (1837-1899) és a tápíószelén *Lichtenstein Izsák* (1825-1908) Jézus-hívő rabbik voltak.

Joseph Rabinovitz egy haszid közösség tagjaként nőtt fel a Dnyeszter mellett, majd ügyvédként dolgozott és tett meg mindent közössége tagjainak boldogulásáért. Egy nap a sógorától kapott egy héber nyelvű Újszövetséget, aki ezt mondta: „talán Jézus a Messiás.” Rabinovitz ezután tanulmányozni kezdte a könyvet, majd egy jeruzsálemi utazása során arra a felismerésre jutott, hogy a zsidók minden bajára és nyomorúságára testvérük, a zsidó Jézus a kulcs. Hazatérvén közösségében tanított az Újszövetségből, sokan követték tanait. Több közösséget is felkeresett, s mindenhol úgy mutatta be Jézust számukra, mint egy elfeledett testvért, akit ideje megismerni. Hamarosan követői mozgalommá szerveződtek „Az Újszövetség izraelitái” névvel. Rabinovitz 13 cikkelyben fogalmazta meg hitét, melynek alapjául *Maimonidész* 13 hittétele szolgált. Megkeresztelkedett, de sosem csatlakozott egyetlen egyházhoz sem, mindvégig a zsidó közösség tagja volt. Többször hívták, hogy tartson előadást keresztényeknek, de a templomokban lévő kereszt miatt nem ment el ezekre, hogy ne okozzon meghasonlást zsidó közösségének tagjai között.⁷ Hatása révén jelentősen változott a zsidóság Jézus-képe, ám halála után az orosz zsidók elleni folyamatos pogromok és állandó üldöztetések miatt mozgalmának nem maradt nyoma.

Lichtenstein Izsák Szenice községben született, apja *melamed* volt, de a család nyomorúságos helyzete miatt már 9 évesen elhagyta a családi házat, hogy tudós rabbinál folytassa tanulmányait. Kezdetben Észak-Magyarországon, majd Szarvason, végül Tápíószelén működött kerületi rabbinaként. Tevékenységét az 1880-as évektől meghatározta a tisztaeszlári per menete, közösségéből 11 tagot letartóztattak és a nyíregyházi tömlöcbe vetettek.⁸ A zsidógyűlölettel a per ideje alatt több keresztény is szembeszállt, köztük *Franz Delitzsch* német tudós, akinek védőiratait Lichtenstein is olvasta. Ott találkozott azzal, hogy Krisztust, mint békefejedelmet, a szeretet és élet szavának képviselőjét említik. Ekkor jutott eszébe egy közel 40 évvel azelőtti emléke: egy zsidó tanítója egy héber nyelvű Újszövetséget olvasott, amit ő kivett kezéből, s a szoba másik végén lévő könyvespolcra hajtott – a könyv azóta is ott állt. Lichtenstein elővette, olvasni kezdte. Írásában így vall élményéről: „*Minden oly újnak tűnt előttem, s mégis úgy tetszett, mint-ha valamely kedves régi ismerősöm, mindennapi poros ruháját levetve, diszöltönyében jelent volna meg előttem. (...) Most tudtam meg, hogy valamint hajdan az Egyiptomból való kivonuláskor Isten a mi*

őseinkkel éjjel tüzes oszlop képében előttök járt: épügy Krisztus is, a mi évezredes szenvedéseink éjjelén át, tudtunkon kívül élénk került, hogy megváltásunk útját egyengesse.”⁹ Meglátásait 1886-tól nem csak a közösségében, de különböző kiadványokban is hirdette a zsidó célközönségnek. Szintézist alkotott Jézus szavai és bizonyos talmudi részek között.¹⁰ Jézust a zsidóság barátjaként és testvéreként mutatja be, evangéliumát pedig az Isten és ember szeretet sarokpontjának tekinti.¹¹ Különbséget tett a névleges és az igazi keresztények közt, ő maga viszont sosem lett keresztény, nem is keresztelkedett meg. Utolsó leheletéig zsidónak vallotta magát és akként is élt. Sírja a Kozma utcai izraelita temetőben található.

A 20. század mozgalmai

Az 1960-as évek amerikai hippy-mozgalma vallási változásokat is eredményezett. Keresztyén csoportja alakult, akik magukat „Jesus People”-nak nevezték. A csoport jelentős számú zsidó tagjai alapították meg a *Jews for Jesus* (Zsidók Jézusért) missziót.¹² Hítelveik azonosak a keresztények hitelveivel, csupán a szertartások külsőségeiben követik a zsidó tradíciókat (ruházat, ünnepek megtartása, zsidó jelképek használata, stb.) Mozgalmuk meglehetősen erőszakos térítő munkát végez. Európa történelmi háttere miatt az agresszív misszionálásuk azonban nem tudott gyökeret verni sem zsidók, sem keresztények körében, csoportjaik száma itt elenyésző. Meg kell azonban említenünk, hogy 1998-ban Budapesten az amerikai messiáshívő mozgalom képviselői Zsidó Fesztivál néven minden zsidót és filozsemitát szerettek volna elérni. Tervükben szerepelt a Kárpát-medence zsidóságának megterítése, melynek érdekében létrehozták az MJBÍ Bibliaiskolájukat. Működésüket főleg amerikai eredetű hazai filozsemita felekezetek segítették. Tevékenységük néhány év alatt megszűnt. Az általuk létrejött apróbb közösségek eltűntek, melyekből néhány személy a Zsidók Jézusért mozgalom soraiba lépett.

1922-ben egy norvég lelkész és misszionárius, *Gisle Johnson* (1876–1946) vásárolt Budapesten egy házat a zuglói Gyarmat utcában a zsidóság körében végzett keresz-

tyénszolgálat, tanítás és istentiszteleti élet központjául. Az épület a Norvég Egyházi Szolgálat Izraelért tulajdonában állt, majd a Magyarországi Evangélikus Egyház vette át 1950-ben, és néhány évig misszionáriusképző iskolaként működött.¹³

1920-1948 között működött Magyarországon a Krisztushívő Zsidók Szövetsége. Céljuk volt, hogy hidat képezzenek kereszténység és zsidóság között. Hitték Jézusban, de zsidókként éltek. *Sabbatkor* a metodistáknál jöttek össze, az Ó- és Újszövetséget tanulmányozták, imádkoztak. Vallották: „*Nem az egyházak számára toborzunk híveket, nem ki- és áttéréseket akarunk, hanem megtéréseket, lelki átváltozásokat, újjászületést.*” Kevesen voltak, de kapcsolatrendszerük kiterjedt vidékre is. A holokauszt őket sem kímélte. Akik megmaradtak, már Izrael megalakulása előtt zömmel aliáztak.¹⁴

A Skót Misszió tevékenysége hazánkban már az 1848-as forradalom előtt kezdetét veszi. A milleniumi várakozás kialakít a protestáns felekezeteken belül egy sajátos hozzáállást a zsidósághoz: ha minden zsidó megtér, Krisztus visszajön. Mária Dorotya főhercegné eszkatológikus jelentőséget tulajdonított a zsidómissziók alapításának, ami annyira megerősödött az országban, hogy 1927-ben itt tartott konferenciát a Nemzetközi Zsidó-Keresztény Szövetség, amely a kor legtöbb missziós társaságát magában foglalta. A misszió hangsúlyt fektetett az oktatásra, iskolát és leányotthon alapított, melynek növendékei szegény sorsból származó többnyire zsidó, és részben református diákok voltak. Az intézményben a zsidó tanulóknak biztosították saját hitük megélést, a gyerekekhez rabbi járt be és tartott hittan órát. A Skót Misszió sosem folytatott erőszakos missziós munkát, a szeretet általi munkálkodásban kívánták bemutatni a keresztény értékre. A padokban egymás mellett ültek a református és zsidó gyerekek, hogy már egész kicsi kortól egymást elfogadva és szeretve megtanulják: mindenki egyenlő. A missziót 1935-1941 között vezető lelkész, *George Knight* vallotta, hogy a keresztyénség nem lehet teljes a zsidóság nélkül: „*bármilyen, akár szándéktalan sértés bármivel szemben, ami zsidó, idegen Krisztus lelkétől.*” 1932-től Jane Haning

meghatározó alakja lesz a misszióknak. Magyarország német megszállását követően többször hazahívták Skóciába, de ő itt maradt, nem hagyta magukra a rábízott gyerekeket. Az egyre fokozódó antiszemita légkörben az iskolába érkező lányokról maga vette le a sárga csillagot, mondván: ez ide nem kell. 1944 tavaszán növendékeivel együtt Auschwitzba deportálták, ott vesztette életét.¹⁵ A Jad Vasem Intézet 1997-ben a Világ Igaza címmel adózott emlékének.

Benda Iván: Pietà

Napjainkban immáron 20 éve ad helyet a Skót Misszió a Sófár Messiáshívő Közösségnek, mely tőlük teljesen függetlenül működik. A közösség zsidókból és nem zsidókból áll, nem része semmilyen felekezetnek vagy szervezetnek, tagjai az első századi Jézust követő zsidó életvitelét kívánják folytatni. Autómiája következményeként jó kapcsolatot ápol számos zsidó közösséggel és tiszteletben tartja a keresztény felekezetek hitét is. A keresztény egyház által felállított dogmákat viszont tagjaik nem követik, hitük alapját a Tanakh és Jézus szavai adják. Összejöveteleiket szombaton tartják, az aktuális *szidra parasát* tanulmányozzák. Nem végeznek térítő munkát sem zsidók, sem keresztények körében. Céljuk tanításai által bemutatni a keresztényeknek a zsidó Jézust, és felfedni a Törvény érvényességét. Feladatuknak tekintik az identitásukat kereső zsidók visszavezetését őseik hitéhez.

Manapság elvértve még néhány egyház keretein belül Budapesten és Pécsen olykor felfedezhető magukat részben a zsidósághoz tartozónak valló kisebb egyesületek, melyek házi csoport jelleggel működnek.

Orbán Eszter

¹ Lurher viszonya a zsidókhöz. In: <https://luther.lutheran.hu/juden.html>

² Misszió és megújulás. A messiási zsidóság pedig megerősödhesen és növekedhesen. In: <https://www.evangelikus.hu/sites/default/files/Misszi%C3%B3B3%20%C3%A9s%20meg%C3%BAjul%C3%A9s.pdf>

³ Rembrandt and the Face of Jesus. In: <https://brownartist.wordpress.com/2011/10/24/rembrandt-and-the-face-of-jesus/>

⁴ Jacob Katz: Kifelé a gettóból. MTA Judaisztika Kutatócsoport, Budapest, 1995, p.7.

⁵ Uo. p.195.

⁶ Dobner Győző: A messiáshívő zsidó mozgalom és az evangéliumi keresztyénség. In: http://epa.oszk.hu/03500/03556/00030/pdf/EPA03556_szolgotars_2012_04_038-041.pdf

⁷ dr. Alan Poyner-Levison: The life and times of Joseph Rabinowitz. In: <http://www.messianicassociation.org/ezone06-rabinowitz.htm>

⁸ „Egy zsidó rabbi, aki Krisztusról vallást tesz” In: Csopják Attila szerk.: Igazság Hírnöke, Budapest, Magyarországi Baptista Szövetsége, 1908, pp. 357

⁹ Lichtenstein Izsák: Zsidók tükre. Édut L’Jisrael, Budapest, 1908, pp. 5-6.

¹⁰ Lichtenstein Izsák: A Talmud a vádlottak padján – a zsidóság egy lelkes tisztelgőjétől. Hornyánszky Viktor nyomdájára, Budapest, 1886. p. 10.

¹¹ Lichtenstein Izsák: Zsidók tükre. Édut L’Jisrael, Budapest, 1908, pp. 16-18.

¹² D. Juster-P. Hocken: The Messianic Jewish Movement. An Introduction. TJCII Booklet, Series No. 2., 2004, p.18.

¹³ A Norvég Egyházi Szolgálat Izraelért magyarországi intézete. In: <http://misszio.lutheran.hu/data/munkaagak/zsidomisszio/2013-zsidomisszio-Endreffy.pdf>

¹⁴ Orbán Béla: Messiáshívő Magyarországon. In: <http://www.caddik.shp.hu/hpc/webphp?a=caddik&o=rCJ0ex2Ce>

¹⁵ Bagdán Zsuzsanna: Szívvel-lélekkel a zsidókért. In: <http://scottishmission175.esolution-test.com/v/szivvel-lelekkel-a-zsidokert/>

IRODALMI ARCKÉPCSARNOK 14.

Rejtő Jenő (1905-1943)

Ilyen is csak egy Rejtő Jenővel fordulhat elő: elérkezünk sorozatunk 14. részéhez és éppen a tizennégy karátos autó szezője kerül sorra, milyen különös egybeesés! Fülíg Jimmy életére esküszöm, hogy a szerkesztő úrral ez nem volt lebeszélve! Az volt ugyanis a szerkesztő úrral lebeszélve, hogy télvíz idején szegény Rejtő Jenő a halálozási évfordulóját tekintve éppen „aktuális” – hiszen 1943 elejére datálható a tragikusan rövid életút lezárása ezzel az örökbecsű, bár nyilván utólag kreált rejtői poénnal: „na, ez az év is jól kezdődik!”.

Holott, ha mélyen magunkba nézünk, nincs olyan nap, amikor Rejtő Jenő ne volna aktuális: így szokott jární minden szerző, ha klasszikussá aszúsodik, akár Thomas Mann néven született, akár Reich Jenőként egy pesti zsidó családban. Erzsébetvárosban nőtt fel, közelebről az Izabella téren, amelyet a tiszteletére Rejtő Jenő utcának neveztek el. Aki ismerős erre, az tudja, hogy nyúlfarknyi utca ez, igazából nem is utca, csak utcácska, egy útdarabka, egy kis köz, éppen olyan tehát, mint az életünk – mármint Rejtő megfogalmazásában: „Az élet olyan, mint egy nyári ruha mellénye – rövid és céltalan”.

S hogy az előző bekezdésben miképpen került a német írófejedelemből és a magyar zsidó „ponyvakirály” neve egy mondatba? Nem az olvasói, sőt, rajongói elfogultságom miatt, hanem egy másik klasszikus, Esterházy Péter nyomán, aki egyszer azt találta írni: kamaszkorában egyformán szerette Thomas Mannt és Rejtő Jenőt. Tegyük a kezünket a szívünkre és valljuk be ünnepélyesen, hogy Rejtő Jenőt azért egy kicsit jobban szeretjük az említett német úrnál. Rejtő Jenő – akarom mondani: P. Howard – valami olyasmit csinált a pesti zsidó kisemberrel, mint Móricz Zsigmond a hortobágyi paraszttal: örökre beírta a magyar irodalomba. Saját nyelvet, saját formát, saját életet adott neki, s habár angol, német vagy francia neveket aggatott rájuk, mindenki tudta, hogy igazából egy Kohn, egy Schwarz, vagy egy Grün beszél, mereng, tépelődik, humorizál és filozofál a howardi alakok nevében. Az idegenlégióról olvasunk, oázisokról és vérszomjas őrmesterekről, miközben mindannyian tudjuk, hogy ki se tettük a lábunkat a hetedik kerületből, az említett oázis pedig a valóságban egy zsidó kávéház, a vérszomjas őrmester meg egy tipikus jiddise máme, akit egyenruhába bújtattak. Rejtő egyszerre fordító, szépirodai, bulvárújságíró, kabarészerző és forgatókönyvíró, de lényegében egy született humorista, aki mindenből viccet és szöviccet csinál. Fordít németből és franciából, kártyázik, iszik, nélkülözik és mindenekelőtt rengeteget dolgozik – így történik meg

(Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár)

vele minden író rémálma: fordítóként kénytelen jegyezni a saját könyvét, mert a pesti közönség jobban veszi a regényesen távoli hangzású P. Howard műveit, mint az egyszerű Rejtőt innen a szomszédból. Miközben az olvasói azt hiszik, hogy P. Howard a francia idegenlégió egyenruhájában verekszik Franciaországért és még egy pohár konyakért, a valóságban szerzőnk Olaszországban élvezte az életet egy éven át, és abból él, hogy a felesége hivatásos gépirod. Ha az ember az írógépek korában írásra adja a fejét, legjobb, ha házastársul egy gépirodót választ magának – mondanánk, ha olyan bölcsök volnánk, mint Vanek úr.

Született és vérbeli író volt, tehát pénzért írt, mint minden született és vérbeli író. Állítólag jól keresett, a legjobb éveiben évi 10 ezer pengőt rakott zsebre csak a ponyvaregényekből egy olyan korszakban, amikor egy másik zseni, egy József Attila nevű proletár azon kesergett, hogy „havi kétszáz sose telt”.

Hogy jobban el tudjuk képzelni Rejtő anyagi viszonyait, elhozzuk megjegyzéseket, hogy a pengő a mostani forinthoz képest igen erős pénz volt, az 1930-as években 1 pengő annyit ért, mint ma 500-600 forint. Ami azt jelenti, hogy Rejtő – forintban átszámolva – meglehetősen sokat keresett, más kérdés, hogy ezt ő maga írja, úgy-hogy nem feltétlenül kell neki elhinni. Született és vérbeli író volt, tehát fejlett volt az önfikciós reflexe, mint minden született és vérbeli írónak – ami egyszerűen szólva azt jelenti, hogy ügyesen keverte a valóságot a képzelettel. Nem csoda, hogy egy olyan embernek, akinek az életéről is csak képzelgések keringtek, a halálát is csak „elképzelné” tudjuk: hiszen Rejtő Jenő „hivatalosan” eltűnt valahol Oroszországban, Voronyezs térségében 1943 elején. A valóságban nyilas gyilkosok ölték meg, méghozzá napra pontosan 1942. október 9-én, amikor egy szélsőjobb lap arról cikkezett, hogy „Howard-Rejtő-Reich” a kávéházban melegében üldögél zsidó létére, miközben a magyar honvédek vére a házáért folyik. A cikk voltaképpen feljelentés

volt, és a hatóság tudta, hogy mi a dolga: Rejtő rövidesen megkapta a SAS-behívót és munkaszolgálatosként elhurcolták a Don-kanyarba, a mínusz 30-40 fokos fagyba.

Ha már a tizennégyes számmal kezdtük, fejezzük is be azzal: tán kevesen tudják, hogy Karinthy Frigyes az élete utolsó kártyapartiját Rejtő Jenővel játszotta, majd rá pár órára holtan esett össze. A zsebében még ott volt az a 14 pengő, amit Rejtőtől elnyert.

Emlékük legyen áldott!

Kácsor Zsolt

Temetői nyitvatartás

A vasárnapi és pénteki nyitvatartás évszaktól függetlenül 9.00–12.00-ig. Hétfőtől csütörtökig április 01. és október 14. között 9.00–16.00-ig, október 15. és március 31. között 9.00–12.00-ig látogatható. Zsidó és állami ünnepeken zárva van, **az állami ünnepeken vagy a hivatalos nyitvatartási időtől eltérő időpontokban a temető gondnokával történő megállapodás alapján látogatható.**

Csalószki István temetőgondnok elérhetősége: 0620 4977 532.

SÓFÁR

a Nyíregyházi Zsidó Hitközség folyóirata
Postacím: 4400 Nyíregyháza, Mártírok tere 6.
E-mail: sofarnyzsh@gmail.com **Tel./fax:** (36)-42-417-939 **Web:** www.sofar-ujsg.hu
Tördelés, nyomtatás: Gprint Iroda (4400 Nyíregyháza, Szarvas u. 37/A)
 A folyóirat ingyenes!

Számlaszám: OTP 11744003-20331427
Lapalapító és fotók: Tóth-Ábri Péter
Szerkesztő: Kertész Gábor
 Felelős kiadó a Nyíregyházi Zsidó Hitközség
 IBAN: HU56 1174 4003 2033 1427
 SWIFT CODE: OTPVHUHB
A lap MAZSÖK támogatásból valósult meg.